

Γιορτάστε τον Λουκρήτιο, όχι τον Λούθηρο

Απόδοση στα ελληνικά από τον **Στ. Γ. Φραγκόπουλο**, ενός κειμένου του **Markus C. Schulte von Drach**, Δρ. Βιολογίας, ερευνητή εγκεφαλικών διεργασιών, συγγραφέα και δημοσιογράφου, από την εφημερίδα *Süddeutsche Zeitung*, 30/10/201.

Στη Γερμανία γιορτάστηκε επίσημα ο εκκλησιαστικός μεταρρυθμιστής Μαρτίνος Λούθηρος, αλλά δεν ενδιαφέρονται όλοι να πανηγυρίσουν. Εναλλακτικά προσφέρεται μία άλλη επέτειος: Πριν από 600 χρόνια ανακαλύφθηκε ένα ποίημα από την αρχαιότητα, του οποίου η σημασία για το σύγχρονο κόσμο είναι ανεκτίμητη.

Η Γερμανία γιόρτασε στις 31 Οκτωβρίου 2017 με την επίσημη «Ημέρα της Μεταρρύθμισης» τον Μαρτίνο Λούθηρο (Martin Luther). Αυτός ο Αυγουστινιανός μοναχός έβαλε πριν από **500** χρόνια σε κίνηση μια διαδικασία, η οποία, όχι μόνο οδήγησε σε νέα διάσπαση της χριστιανικής εκκλησίας στην Ευρώπη, αλλά μακροπρόθεσμα έφερε περισσότερη θρησκευτική ελευθερία και αυξημένο διαχωρισμό κράτους και εκκλησίας.

Απ' την άλλη πλευρά πέφτει η μία ή η άλλη σκιά στην ιστορική μορφή του Λούθηρου, ο οποίος εκδηλώθηκε ως εχθρός των Εβραίων και των αγροτών και δεν είχε αναστολές να συγχρωτίζεται με την κοσμική εξουσία των ευγενών. Στο πέρασμα προς τη νέα εποχή πάταγε ο Λούθηρος με περισσότερο από ένα πόδι σταθερά στο Μεσαίωνα.

Σε όσους δεν λείπει πολλά η «Ημέρα της Μεταρρύθμισης», θα μπορούσαν όμως να πάρουν αφορμή για πανηγυρισμούς από μία άλλη επέτειο, η οποία έβαλε την Ευρώπη και άλλες γεωγραφικές περιοχές του κόσμου στο δρόμο για τη δημιουργία σύγχρονων κοινωνιών.

Πριν από **600** χρόνια, ανακαλύφθηκε εκ νέου ένα κείμενο, του οποίου η σημασία για το Διαφωτισμό ακόμα και σήμερα δεν μπορεί να εκτιμηθεί στην απαραίτητη έκταση. Είναι ένα ποίημα, το οποίο είχε συγγράψει ο Ρωμαίος Titus Lucretius Carus (Λουκρήτιος), στον πρώτο αιώνα π.Χ.: «De rerum natura» (Περί της Φύσεως των Πραγμάτων). Πρόκειται για ένα από τα μεγαλειώδη και δραστηκότερα κείμενα της Ιστορίας του Πολιτισμού.

Ο Ιταλός ουμανιστής και βιβλιοκονηγός Πότζιο Μπρατσολίνι (Poggio Bracciolini) ανέσυρε το 1417 ένα χειρόγραφο με πάνω από 7.800 στίχους που είχε τίτλο «De rerum natura», πιθανόν στη βιβλιοθήκη του ηγουμεινίου των Βενεδικτίνων της Fulda (Φούλντα) και ήταν ακριβώς το ποίημα του Λουκρήτιου. Ήταν μια τεράστια τύχη για τον πολιτισμό που υπήρχε ακόμα αυτό το χειρόγραφο και ήταν επίσης μεγάλη τύχη που αντιγράφηκε έγκαιρα το ποίημα, πριν εξαφανιστεί το πρωτότυπο εύρημα. Το παλαιό χειρόγραφο που ανακάλυψε ο Μπρατσολίνι πιθανόν να εξαφανίστηκε κατά τον «τριακονταετή πόλεμο», όταν το μοναστήρι λεηλατήθηκε από αντίπαλες στρατιωτικές και θρησκευτικές φατρίες.

Αν και η ανακάλυψη αυτού του ποιήματος δεν προκάλεσε τότε κάποια επανάσταση, πυροδότησε αναμφίβολα μία αργή επαναστατική εξέλιξη μέχρι και τη σύγχρονη εικόνα που διαθέτουμε για τον κόσμο. Σημαντικά πνεύματα -από τον Montaigne, τον Voltaire και τον Goethe μέχρι τον Αμερικάνο συνιδρυτή των ΗΠΑ, Thomas Jefferson- ασχολήθηκαν εντατικά με αυτή την εικόνα του κόσμου που περιγράφει ο ποιητής.

Το σημαντικότερο όλων είναι ότι, με αυτό το ποίημα επανήλθε στην επιφάνεια η φιλοσοφία του Επίκουρου από τη Σάμο (341-271 π.Χ.) και των μαθητών του στον «Κήπο» των Αθηνών, η οποία φιλοσοφία δεν είχε πλέον γραπτά στηρίγματα, αφού όλα τα συγγράμματα της επικούρειας φιλοσοφίας είχαν συστηματικά καταστραφεί.

Οι θεοί δεν ενδιαφέρονται, ο θάνατος δεν μας εγγίζει

Ο Λουκρήτιος παρουσίασε σ' αυτό το ποίημα τη φιλοσοφία του Επίκουρου, ήταν δε (και παραμένει) για πιστούς χριστιανούς μια αθεϊστική γραφή. Πιθανόν να υπάρχουν θεοί, λέει ο Επίκουρος, αλλά εμείς οι άνθρωποι τούς είμαστε αδιάφοροι. Έτσι δεν έχουμε λόγο να ασχολούμαστε κι εμείς με αυτούς ή να πιστεύουμε ότι θα μας εκτιμήσουν με προσευχές και τάματα. Γιατί πουθενά δεν αποδεικνύεται ότι έχουν συμβεί θαύματα ή παρεμβάσεις των θεών. Όλα μπορούν να εξηγηθούν με φυσική ερμηνεία των φαινομένων.

Αυτά ήταν τελείως αντίθετα με την εικόνα των μονοθεϊστικών θρησκειών που παρουσιάζουν το θεό τους ως πανάγαθο, ο οποίος ταυτόχρονα απαιτεί όμως συγκεκριμένες συμπεριφορές και τιμωρεί τους ανυπάκουους.

Ούτε υπάρχει κάποιο υπερπέραν, συνέχιζε ο Λουκρήτιος, στο οποίο καταλήγουμε μετά θάνατον. Αφού όλα, από τα άστρα μέχρι τους μικρότερους οργανισμούς, αποτελούνται από ελάχιστα αθάνατα σωματίδια σε ένα άπειρο κενό, τα «άτομα». Σωματίδια που συγκρούονται, ενώνονται μεταξύ τους και πάλι διαχωρίζονται τυχαία, χωρίς κάποιο σχέδιο Δημιουργού. Αυτό συνέβαινε επί τόσο μεγάλο χρόνο, ώστε τελικά σχηματίστηκαν οι μορφές που αποτελούν το σύμπαν και όλα αυτά που υπάρχουν μέσα σ' αυτό.

Ούτε και μια αθάνατη ψυχή υφίσταται κατά τον Επίκουρο. Ίσως είναι αυτή η ψυχή, όπως και το πνεύμα, από την ίδια ύλη που είναι το σώμα και διασπάται μετά θάνατον μαζί του.

Αν είναι ο θάνατος πράγματι το τέλος, παρηγορεί ο Λουκρήτιος τους αναγνώστες, δεν μπορεί να μας επηρεάσει, αφού δεν υπάρχει πλέον χαρά και λύπη και καμία επιθυμία για οτιδήποτε. Εφόσον έχουμε όμως μόνο αυτή τη ζωή, τότε πρέπει να προσπαθούμε να την απολαύσουμε και να αποφεύγουμε πόνο και θλίψη.

«Ο μεγαλύτερος χοίρος» μεταξύ των φυσικών φιλοσόφων

Αυτές οι αντιλήψεις συγκρούονταν με εκείνες της Ρώμης της εποχής του Λουκρήτιου, μιας Ρώμης των εμφυλίων πολέμων και των μονομαχιών στις αρένες, όπου το αγωνιστικό πνεύμα και η αντοχή στα δεινά της μάχης θεωρούνταν αρετές. Οι Επικούρειοι συκοφαντήθηκαν ως «ηδονιστές»! Ο Ρωμαίος ποιητής Οράτιος, ο οποίος συνόψισε την επικούρεια φιλοσοφία στο περίφημο σύγγραμμά του «Carpe diem», χαρακτήριζε τον εαυτό του ειρωνικά ως «χοίρο από την αγέλη του Επίκουρου». Και ο Διογένης Λαέρτιος, Ιστορικός του τρίτου αιώνα μ.Χ., ανέφερε ότι ο Τίμων ο Σκεπτικός κακολογούσε τον Επίκουρο ως «το μεγαλύτερο χοίρο» μεταξύ των φυσικών φιλοσόφων.

Ο βιβλιοκυνηγός Μπρατσολίνι δεν μπορούσε να εκτιμήσει την επίδραση που θα είχε το ποίημα του Λουκρήτιου και σίγουρα δεν ταίριαζε με τις απόψεις του. Ήταν πιστός καθολικός και μάλιστα τέως γραμματέας του μόλις καταργημένου στην σύνοδο της Κωνσταντίας αντι-πάπα Ιωάννη 23^{ου}. Ως ουμανιστής έψαχνε όμως ο Μπρατσολίνι για έργα αρχαίων συγγραφέων. Οι λόγιοι και οι συγγραφείς της εποχής του, όπως ο Πετράρχης και ο Βοκκάκιος, είχαν αρχίσει έναν αιώνα πριν να βάζουν ως πρότυπο πολιτισμού τις πολιτισμικές κατακτήσεις των αρχαίων Ελλήνων και Ρωμαίων.

Αποσιωπημένο, παραγκωνισμένο και απαγορευμένο

Βέβαια, ο φιλόσοφος Πλάτων και ο ιστορικός Πλίνιος ο πρεσβύτερος δεν είχαν ξεχαστεί στα μέσα της δεύτερης χιλιετίας. Τα έργα τους ήταν αποδεκτά για τη χριστιανική κοσμοεικόνα. Αλλά τα συγγράμματα των περισσότερων άλλων Ελλήνων και Ρωμαίων δασκάλων και καλλιτεχνών ήταν απαράδεκτα στα μάτια των χριστιανών πατέρων. Ειδωλολατρικά, απορριπτέα στην πειθώ που ασκούσαν, επικίνδυνα για την τότε νέα και ανασφαλή χριστιανική πίστη.

Αποσιωπημένος, παραγκωνισμένος και απαγορευμένος εξαφανιζόταν από τη δημόσια συνείδηση υπό την επιρροή των χριστιανών ένας πλούτος γνώσεων για τη φύση, την ιστορία και την πολιτική, τη φιλοσοφία και την ποίηση. Μόνο στις μοναστικές βιβλιοθήκες διατηρούσαν οι μοναχοί μερικά συγγράμματα, τα αντέγραφαν και τα συντηρούσαν. Πάντα πίσω από κλειστές πόρτες, ώστε να μην υπάρχει κίνδυνος για τους πιστούς. Αυτά ακριβώς τα γεγονότα περιγράφει το μυθιστόρημα του Ουμπέρτο Έκο (Umberto Eco) «Το Όνομα του Ρόδου».

Ένα μέρος αυτού του θησαυρού επέζησε -βέβαια στην αραβική γλώσσα- στις βιβλιοθήκες των κέντρων που είχαν καταλάβει οι μουσουλμάνοι Μαυριτανοί, κυρίως στην Ισπανία και τη Σικελία. Όταν αργότερα επανακτήθηκαν αυτές οι περιοχές από χριστιανούς πολέμαρχους (Reconquista), ανακάλυψαν οι ερευνητές βιβλία που είχαν μεταφραστεί στα αραβικά από τα ελληνικά και λατινικά και ήταν άγνωστα στους Ευρωπαίους λόγιους στην πρωτότυπη μορφή τους. Έτσι έγινε αντίστροφη μετάφραση αυτών των συγγραμμάτων, τα οποία εντάχθηκαν εκ νέου στην ελληνορωμαϊκή γραμματεία.

Κυνήγι για παλαιά βιβλία

Στην εποχή που ονομάζουμε σήμερα «Αναγέννηση» (Renaissance) και σημαίνει «αναγέννηση του ελληνορωμαϊκού πνεύματος», εκδηλώθηκε για την τέχνη και τη γνώση που ανακαλύφθηκαν εκ νέου ένας ενθουσιασμός στο χώρο των λογίων της Ευρώπης. Ο μορφωμένος, ιδιαίτερα ο γλωσσικά μορφωμένος άνθρωπος, ανέπτυξε ως ιδανικό την κατά το δυνατόν ακριβή απόδοση του περιβάλλοντος κόσμου από ζωγράφους και γλύπτες. Ακόμα και οι πάπες δεν είχαν πλέον κανένα πρόβλημα να εμφανίζονται οι «θεοί των ειδωλολατρών» στην αρχαία γραμματεία. Κανένας δεν θεωρούσε πλέον τους θεούς των Ελλήνων ανταγωνιστές στον δικό τους «αληθινό θεό».

Μεταξύ των ουμανιστών δημιουργήθηκε η ανάγκη να ανακαλύπτουν όλο και περισσότερα έργα της αρχαιότητας. Έτσι προέκυψε η ανακάλυψη του έργου «De rerum natura» από τον Μπρατσολίνι στο έτος 1417 στη Γερμανία. Το όνομα του Λουκρήτιου ήταν ήδη γνωστό, π.χ. επειδή ο Οβίδιος είχε επαινέσει την ποιητική δεινότητά του. Εκτός αυτού, υπήρχε μία παράγραφος στο Χρονικό του σημαντικού εκκλησιαστικού πατέρα Ιερώνυμου (347-420), ο οποίος είχε καταγράψει απαξιωτικά για το έτος 94 π.Χ.: «Γεννήθηκε ο ποιητής Titus Lucretius. Αφού περιέπεσε στην τρέλα με ένα ερωτικό ποτό και στα διαλείμματα της τρέλας του έγραφε διάφορα βιβλία, τα οποία επιθεώρησε αργότερα ο Κικέρων, αυτοκτόνησε στο 44^ο έτος της ηλικίας του.»

Ο βιβλιοκυνηγός Μπρατσολίνι ζήτησε να γίνει αντίγραφο αυτού του βιβλίου που ανακάλυψε και διέδωσε έτσι το ποίημα. Όπως γράφει ο Αμερικάνος μελετητής και καθηγητής της Λογοτεχνίας Στέφεν Γκρήμπλαττ (Stephen Greenblatt) στο Πανεπιστήμιο Harvard, στο βιβλίο του «Η παρέκκλιση» (The Swerve), ο Ιταλός δεν φαντάστηκε ότι, διαδίδοντας αυτό ακριβώς το βιβλίο, «έθεσε σε κυκλοφορία ένα έργο που αναιρούσε όλο το πνευματικό σύμπαν της εποχής».

Εντυπωσιασμένοι από τη γλώσσα και το βάθος του ποιήματος

Μετά την επαναφορά του έργου του Λουκρήτιου, το οποίο κυκλοφόρησε τελικά το έτος 1473, οι λόγιοι της εποχής ήταν εντυπωσιασμένοι από τη γλώσσα και το βάθος του ποιήματος. Είναι γνωστές πάνω από 50 χειρόγραφες εκδόσεις του έργου που κυκλοφόρησαν ήδη το 15^ο αιώνα. Πέρα απ' αυτό, σημαντικό κίνητρο για περίσκεψη έδινε το γεγονός, ότι το περιεχόμενο του βιβλίου δεν ήταν προϊόν κάποιας θεικής αποκάλυψης ή ψευδαισθήσεων υπό την επίρεια ουσιών, όπως υπονοούσε ο Ιερώνυμος, αλλά συμπεράσματα από προσωπικές παρατηρήσεις της φύσης. Παρατηρήσεις, τις οποίες συνέλεξαν και κατηγοριοποιούσαν οι Επικούρειοι φιλόσοφοι και επιβεβαίωναν οι ερευνητές της Αναγέννησης.

Ακόμα και άνθρωποι με αρνητική προδιάθεση μελετούσαν και διέδιδαν το ποίημα του Λουκρήτιου. Ο Έρασμος (Erasmus) ασχολήθηκε με αυτό, όπως και ο Μόρους (Thomas Morus). Εντυπωσιασμένος από τον Λουκρήτιο ήταν και ο Δομινικανός μοναχός Τζορντάνο Μπρούνο (Giordano Bruno), ο οποίος διαχώρισε σταδιακά τη θέση του από τον καθολικισμό και το έτος 1600 οδηγήθηκε στην παπική πυρά για τιμωρία. Ο Μακιαβέλι (Niccolo Machiavelli) είχε διαβάσει τον Λουκρήτιο, ο ντε Μονταίν (Michel de Montaigne) είχε αντίτυπα του έργου και συχνά απήγγειλε στίχους του ποιήματος. Ακόμα και ο Γαλιλαίος (Galileo Galilei) κατηγορήθηκε για «Ατομικισμό» - μια αντίληψη που σχετιζόταν με εκείνη του Λουκρήτιου και των Επικούρειων. Ο Νεύτων (Isaac Newton) προσπάθησε να συγκεράσει την ατομιστική θεώρηση του Επικούρου με τις χριστιανικές αντιλήψεις του.

Έτσι εισήλθε η «Επιδίωξη για Ευτυχία» στο Σύνταγμα των ΗΠΑ

Ο Ντιντερό (Denis Diderot) απήγγειλε τον Λουκρήτιο, ο Βολταίρος (François-Marie Arouet Voltaire) ανέλυσε το ποίημά του. Ο Καντ (Immanuel Kant) κράτησε απόσταση από την άρνηση της

θρησκείας που πρέσβευε ο Λουκρήτιος ο Χέρντερ (Johann Gottfried Herder) υποστήριξε τη μετάφραση του έργου στα γερμανικά, στην οποία συναίνεσε και ο Γκαίτε (Johann Wolfgang Goethe), αν και ο τελευταίος απέρριπτε την επικούρεια αντίληψη για το θάνατο.

Υπάρχουν ακόμα υπαινιγμοί του Σαίξπηρ στον Λουκρήτιο, καθώς και στο έργο άλλων δραματικών θεατρικών συγγραφέων της εποχής, αλλά και σε πίνακες του Μποτιτσέλλι (Sandro Botticelli). Ο Τόμας Τζέφερσον (Thomas Jefferson) κατείχε πέντε εκδόσεις του ποιήματος. Δεν είναι δύσκολο λοιπόν να ιχνηλατηθεί η διαδρομή που ακολούθησε αυτός ο ιδρυτικός πατέρας των ΗΠΑ μέχρι την ιδέα να εντάξει την «επιδίωξη για ευτυχία» στο Σύνταγμα της χώρας του.

Η επίδραση του ποιήματος «De rerum natura» λειτουργούσε διαχρονικά στο παρασκήνιο. Ενεργοποίησε συλλογισμούς, άλλαξε προοπτικές. Αλλά, ακόμα κι αν θεωρεί κάποιος σήμερα το ποίημα σχεδόν ξεχασμένο: Η μεγάλη σημασία του για τον εμπλουτισμό της σύγχρονης κοινωνίας με αξίες, όπως αξιοπρέπεια των ανθρώπων, με θρησκευτικές ελευθερίες και με ελευθερία της γνώμης, αλλά και η αξίωση για ισότητα όλων, ανεξάρτητα από γένος, προέλευση ή πίστη, δεν είναι δυνατόν να αποσιωπηθούν.

Όποιος δεν βρίσκει λοιπόν κάποιο λόγο να γιορτάσει τον Λούθηρο και τη χριστιανική πίστη του, μπορεί να αξιοποιήσει εκείνη την εποχή πανηγυρίζοντας για μια άλλη επέτειο: Τα 600 χρόνια από την εκ νέου ανακάλυψη του ποιήματος «De rerum natura»._

Το άρθρο δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα [Süddeutsche Zeitung](#), 30/10/201. Απόδοση στα ελληνικά από τον ομ. καθηγητή Στ. Γ. Φραγκόπουλο, Πρακτικά 8ου Πανελλήνιου Συμποσίου Επικούρειας Φιλοσοφίας, εκδόσεις Κήπος, 2019.

Ο Markus Christian Schulte von Drach, 52 ετών, Γερμανός από το Dortmund, είναι Διδάκτωρ Βιολογίας, ερευνητής εγκεφαλικών διεργασιών, συγγραφέας και δημοσιογράφος.